UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Københavns Universitet

Det fremmede.
Om den historiske betragtning af litteratur. [Tiltrædelsesforelæsning]

Kondrup, Johnny

Published in:
Kritik

Publication date:
2013

Citation for published version (APA):
Kondrup, J. (2013). Det fremmede. Om den historiske betragtning af litteratur. [Tiltrædelsesforelæsning]. *Kritik*, *207*, 133-143.

Download date: 17. nov.. 2026

Johnny Kondrup

Det fremmede. Om den historiske betragtning af litteratur

Forelæsning ved tiltrædelsen som professor i Nordisk litteratur ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, den 7. september 2012

1. Da jeg i 1998 blev ansat som lektor på dette institut – som dengang hed Institut for Nordisk Filologi – blev jeg sat til at undervise i disciplinen Litteraturhistorie. Undervisningen strakte sig over hele grunduddannelsen, dvs. fire semestre – i alt 180 timer. Det tal er siden blevet reduceret. Som en indledende øvelse vil jeg bede mine tilhørere om hver for sig at gætte på, hvor mange procent reduktionen omfatter. Svaret følger om lidt.[1]

Da studieordningen blev revideret i 2005, blev Litteraturhistorie skåret ned til tre semestre. I alt blev der nu undervist 140 timer. I disse dage træder en ny studieordning i kraft, og her er Litteraturhistorie skåret ned til ca. halvandet semester. Undervisningen omfatter fire ugentlige timer eller ca. 84 timer i alt.

I løbet af de 14 år, jeg har arbejdet på dette institut, er undervisningen i dansk/nordisk litteraturhistorie altså skåret ned fra 180 timer til ca. 84, en reduktion på 53 %. Regnestykket underbygger, hvad der skal være min første påstand i dag: Dansk litteraturhistorie er under pres, selv på det akademiske studium, som er dens kerne-bastion.[2]

Også i forskningen er Litteraturhistorien trængt i defensiven, nærmere bestemt i den internationale teoretiske debat. Det har den i en vis forstand været i hele det 20. århundrede, som var præget af et generelt opgør med de historiske metoder inden for humaniora. Hvis det 19. århundrede gav os historismen, så betød det 20. århundrede en gradvis bortvending fra den. I takt med, at alternative metoder så dagens lys – formalistiske, strukturelle, semiotiske – blev de historiske trængt tilbage.[3]

Inden for litteraturforskningen var den mest succesrige metode i det 20. århundrede nykritikken, der gik sin sejrsgang gennem den vestlige verden fra 1930'erne til ca. 1970. Den var formalstrukturalistisk og ahistorisk af tilbøjelighed. I sin bog *Den ny kritik* (1962) beskriver Johan Fjord Jensen litteraturforskningens udvikling som en skarptskåren, treleddet rytme fra en ahistorisk filologi (stort set eneherskende fra renæssancen til år 1800) over en historisk videnskab om litteraturens udvikling og de litterære værkers forudsætninger "frem til en *ny ahistorisme,* hvor de enkelte værker betragtes som 'autonome', dvs. som selvgyldige helheder" (s. 7).[4]

Selv om nykritikken i sin analytiske virksomhed ikke mente at have brug for historisk viden, fx om de litterære værkers tilblivelse, forkastede den ikke selve ideen om at skrive en litteraturhistorie. I Wellek og Warrens *Theory of Literature* (1949) gøres det blot klart, at den må blive fundamentalt anderledes end de litteraturhistorier, der findes, og som hovedsagelig er socialhistorier eller idéhistorier med litteraturen som illustrationsmateriale (s. 263).[5] En rigtig litteraturhistorie må koncentrere sig om litteraturen som kunstart, dvs. beskrive de litterære formers og normers historie, genrernes og stilens forandringer. Det er, mener forfatterne, stadig et fjernt ideal (s. 281).

En mere dybtgående skepsis over for litteraturhistorien fulgte med den poststrukturalistiske kritik, der begyndte sin udvikling i 1960'erne. Her møder vi tesen om litteraturhistoriens umulighed. En sen eksponent for denne kritik var amerikaneren David Perkins' bog *Is Literary History Possible?* fra 1992.[6] Den betragtes som et kerneskrift i nyere litteraturhistoriografi, så den vil jeg opholde mig ved. Perkins mener, at det ikke er muligt at bedrive litteraturhistorie som en "intellektuelt respektabel" disciplin, og det var en tanke, som vakte genklang herhjemme. Ganske vist er Perkins' synspunkt mere nuanceret eller rettere para-

doksalt, nemlig at lige så umulig litteraturhistorien er, lige så nødvendigt er det at praktisere den. Den sidste del glemte man ofte i den danske reception.

Perkins' indvendinger retter sig mod tre omstændigheder. Den første er litteraturhistoriens *narrativitet,* dens karakter af fortælling. Det er ikke en "adækvat" måde at repræsentere fortiden på, for fortiden var ikke i sig selv en historie. Den var snarere et amorft mylder. Ganske vist findes der en alternativ litteraturhistorieskrivning, den encyklopædiske, som har fået en vis opblomstring under postmodernismen. Den har ingen ambition om at repræsentere fortiden, men organiserer sin beskrivelse tilfældigt eller systematisk, ofte som en række artikler uden indre sammenhæng. Til gengæld er den – også ifølge Perkins – utilstrækkelig som litteraturhistorie, fordi den netop ikke fortæller en historie.

Den anden kritiske omstændighed ved den traditionelle litteraturhistorie er, at den *klassificerer* sine genstande, de litterære værker. For at overskue dem og skabe en sammenhængende fremstilling inddeler den værkerne i grupper, skoler, strømninger, perioder osv. Men i den postmoderne tid er vi tilbøjelige til at betragte disse klasser og lignende generaliseringer som fiktioner, idet vi opfatter virkeligheden som præget af forskelle: heterogenitet, singularitet og opposition.

Den tredie omstændighed er, at litteraturhistorien i sine forsøg på at *forklare* litteraturens forandringer uvægerlig kommer til kort. Det gælder, uanset om forklaringsforsøget er kontekstuelt og griber til eksterne faktorer – ideologiske, politiske, sociale, økonomiske – eller om det er immanent og søger årsagerne i litteraturens eget væsen. En *kontekstuel* forklaring vil aldrig formå at overskue hele verden, så det, der præsenteres som konteksten, vil altid være litteraturhistorikerens eget udvalg. En kontekstuel forklaring kan heller aldrig forklare, ved hvilken mekanisme konteksten påvirker litteraturen, og endelig kan den ikke gøre rede for forskelle mellem værker med samme kontekst. De fleste *immanente* forklaringer om, at litteraturens historie bevæger sig efter cykliske eller pendulære principper, kan afvises som ren spekulation. Perkins anerkender kun den immanensforklaring, der tager udgangspunkt i forfatternes ønske om at skrive værker, der adskiller sig fra de allerede eksisterende.

2. Enhver, der har prøvet at skrive litteraturhistorie, ved, at Perkins har ret i meget af sin kritik. Men samtidig forekommer det mig, at den på visse punkter er berøringsangst. Det hænger formentlig sammen med, at den udgår fra et videnskabsideal, som er ved at være – ja, historie.

Væsentlige dele af Perkins' argumentation genkender man fra 1980'ernes og 90'ernes akademiske debatter om historieforskningens status generelt og om de biografiske genrer specielt.

Argumentationen findes i, hvad man sprogligt indviklet kan kalde en poststrukturalistisk og en præ-poststrukturalistisk variant. Den præ-poststrukturalistiske variant mødte man gerne inden for historieforskningen. Her havde man siden Leopold von Ranke i det 19. århundrede skelnet mellem historie*videnskaben,* som var den metodisk regulerede søgen efter objektiv viden, og historie*skrivningen,* som var en friere, narrativ fremstilling af fortiden. Historieskrivningens brug af retoriske og litterære virkemidler gjorde den til en videnskabeligt tvivlsom beskæftigelse. Problemet var den uundgåelige afsmitning fra skønlitteraturen, især naturligvis romanen. Det blev akut, da englænderen Lawrence Stone i 1979 konstaterede en generel afmatning af den "videnskabelige" (analytiske, strukturelle, kvantitative) historie til fordel for den narrative.[7]

Den poststrukturalistiske variant af argumentationen traf jeg selv i videnskabelige diskussioner om biografi og selvbiografi. Den rettede sig mod centralpunktet i disse genrer: *referentialiteten*. Det blev indvendt mod biografi og selvbiografi, at de aldrig ville kunne indfange det levede liv, sådan som de mente at gøre, fordi livet altid blev fortrængt ved selve den akt, hvori man forsøgte at beskrive eller benævne det. Sprogets virkelighed var sin egen, og det beskrevne blev en funktion af sprogets uendeligt tilbageskridende selvhenvisning.

Også inden for historievidenskaben generelt mødte man de poststrukturalistiske forestillinger. De blev især knyttet til amerikaneren Hayden White og

hans påstand om, at den historiske fremstilling er en funktion af sprogets retoriske figurer og derfor, som al litteratur, en fiktion.[8]

Når jeg nævner debatterne om historieskrivningen og de biografiske genrer her, skyldes det to forhold, som jeg gerne vil fremhæve. For det første: Ikke blot litteraturhistorien, men al form for historieskrivning stiliserer sit emne. Det er et grundvilkår ved enhver fremstilling, at der selekteres, generaliseres og komponeres. Ja, *enhver* fremstilling – ikke blot den, der "fortæller" historien, men også den, der gengiver den annalistisk eller ved hjælp af statistikker eller i andre former, som uden videre kan få lov at kalde sig historievidenskab. Det er blot forskellige måder at stilisere verden på, og det gør dem ikke til fiktion, så længe visse videnskabelige spilleregler er overholdt.

Det andet forhold har at gøre med biografien. I 1980'erne, hvor poststrukturalisterne erklærede den for umulig, skete det tilsyneladende paradoksale, at biografien kom igen som videnskabelig genre. Inden for især historie- og litteraturvidenskaben blev der skrevet en række solide biografier, hvoraf flere blev antaget og forsvaret som disputatser. Mange af dem havde indoptaget en bevidsthed om deres egen delvise konstruktionskarakter. De vidste, at de i et principielt ubestemmeligt omfang var udtryk for et perspektiv, en udvælgende og komponerende bevidsthed. Det gjorde dem imidlertid ikke fri af pligten til at give den nødvendige og tilstrækkelige information eller af kravene om efterprøvelighed, kildekritik og rationelt sammenhængende argumentation.

Når biografien kunne komme tilbage, skyldtes det, at der samtidig var foregået en forskydning i videnskabsidealet. Den blev formuleret radikalt – efter min mening også for vidtgående – i den franske filosof Jean-François Lyotards bog *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir* (1979).[9] Lyotard beskriver en forskning, der har kappet forbindelsen til den klassiske videnskabsteori, hvor man søgte kriteriet for, hvad der var sandt, i den virkelighed, som videnskaben udtalte sig om, og hvor man forudsatte, at virkeligheden var entydig. I den postmoderne situation må man erkende, at virkeligheden er flertydig, og at de svar, som den giver på videnskabens spørgsmål, afhænger af måden, man spørger på.

Den postmoderne videnskab har altså erkendt, at kriterierne for sandhed er indbygget i den metode, man vælger at anlægge til udforskning af virkeligheden. Videnskaben er holdt op med at tro på, at den (blot) afdækker noget allerede foreliggende. Den er bevidst om, at den i og med sine nye metoder (også) producerer eller konstruerer noget nyt.

Det er mig, der har indsat de modificerende småord "blot" og "også" i uhørlige parenteser i de to foregående sætninger. Sagen er, at Lyotard opgiver referentialiteten og lader videnskabens resultater være rene sproglige konstruktioner. Men det er ikke nødvendigt for at anerkende den forandring, der er sket med vores videnskabsideal. Enhver hermeneutisk bevidst historievidenskab – eller humanistisk videnskab generelt – har i dag forladt den klassiske forestilling om objektivitet. Den ved, at dens egen fremstilling af virkeligheden er præget af selektion, perspektiv, komposition, generalisering osv. – også selvom den fortsat antager eksistensen af virkelige (sociale, kulturelle, litterære) strukturer og processer, og selvom den betragter sproget som et værktøj til at undersøge og beskrive disse processer. Videnskabens forbindelse med virkeligheden er – ikke afbrudt, som poststrukturalisterne ville have det, men løsnet og gjort flertydig.

Heri lå en vigtig forudsætning for, at biografien kunne vende tilbage som respektabel genre. Min pointe er, at den forskydning i videnskabsidealet, som er sket, giver litteraturhistorien samme muligheder. Anerkendelsen af, at litteraturhistorikeren stiliserer og komponerer sit materiale, er blot i overensstemmelse med den hermeneutisk bevidste erkendelse af videnskabens generelle vilkår. I stedet for at sige, at litteraturhistorien ikke er mulig som respektabel videnskab, kunne det give anledning til at anerkende og revitalisere disciplinen i en selvrefleksiv variant, der gør et særligt nummer ud af at artikulere sine præmisser, sit perspektiv, sine valg.

Det ville i øvrigt være foreneligt med David Perkins' position, hvis jeg forstår den ret. Perkins har nemlig heller ikke helt opgivet troen på en virkelighed bag den litteraturhistoriske fremstilling. Han

anerkender, at en litteraturhistorisk øvet læser kan tidsfæste litterære tekster, som vedkommende ikke før har set. Selvom teksterne er renset for den originale sprogform og befriet fra enhver kontekst, vil deres oprindelsestidspunkt kunne bestemmes ud fra stilen. Periodetypiske stilarter eksisterer altså som objektive, dvs. personuafhængige, kendsgerninger. Vi genkender dem, vi opfinder dem ikke (Perkins, s. 18).

3. Nu skal denne forelæsning ikke blot handle om disciplinen Litteraturhistorie, men om den historiske dimension i litteraturvidenskaben. Den dimension varetages også gennem andre genrer – fx gennem den historisk informerede tolkning af enkeltværker, hvilket jeg vender tilbage til om lidt. Den varetages gennem litterære biografier, som jeg allerede har omtalt, og gennem den videnskabelige udgivelse af ældre tiders litteratur. Det sidste har man en særlig videnskab til: editionsfilologien, som påtager sig en reguleret transmission af fortidens værker til nutiden.

I en videnskabelig udgave møder man umiddelbart det historiske i *teksternes originale sprogdragt* – altså i den omstændighed, at de ikke moderniseres til nugældende retskrivning – og mere middelbart i de *kommentarer,* der ledsager teksterne. Disse kommentarer forklarer dels det fremmedartede sprog; dels genindsætter de så vidt muligt værkerne i deres oprindelige historiske kontekst, bl.a. ved at genopfriske hentydninger til personer, begivenheder og andre litterære værker samt religiøst, mytologisk og filosofisk tankegods. Et tredje element i den videnskabelige udgave er *variantapparatet,* der nedbryder den etablerede, harmoniske læsetekst i sine stadier og på den måde forsyner den med en ekstra historisk dybdedimension. En fjerde mulighed, især overkommelig i elektroniske udgaver, er at ledsage den etablerede tekst med *faksimiler* af den urettede grundtekst, så læseren også bliver konfronteret med den grafiske eller typografiske materialitet, som værket havde ved sin tilblivelse eller ved sin første fremtræden for offentligheden.

Også på editionsfilologiens område, der i almindelighed har været betragtet som en "hård", ja positivistisk gren af humaniora, er der i de senere årtier sket mærkbare forandringer. Siden 1970'erne har der – først og fremmest i Tyskland, her i Skandinavien først siden 1990'erne – udviklet sig en hermeneutisk bevidst editionsfilologi, som ved, at enhver udgivelse er en fortolkning. Den tid er forbi, hvor udgivelsesvidenskaben kunne betegnes, som Paul V. Rubow gjorde: "kun et hjælpemiddel [...], saa at sige Æsthetikens Tjenestepige, [med] sine ikke særlig kønne Ansigtstræk, [men dog] en brav og tro Pige". Citatet stammer næsten ordret fra *Den kritiske Kunst,* 1938 (s. 5).[10]

Udgivervirksomheden kan ikke længere betragtes som en ydmyg håndværksdisciplin, der blot lægger et givet materiale frem til brug for den egentlige forskning. Den hermeneutisk bevidste udgiver ved, at han i alle de valg, han træffer, er styret af sin forforståelse – sine forventninger til materialet, sit kendskab til den pågældende forfatters univers, sin opfattelse af korrekt og ukorrekt sprog, sine æstetiske normer og sine forestillinger om udgavens modtagere. Alle hans valg bliver igen styrende for dem, der skal bruge udgaven. Udgiveren ved, at hans udgave er udtryk for en bestemt metode og dermed fremmer bestemte forskningsinteresser. Derfor må den nutidige udgave i højere grad end tidligere eksplicitere sig selv, gøre rede for sine principper, artikulere sine præmisser, hensigter og valg.

Tidligere kunne man mene, at en udgave "eliminerede historien" ved at bringe den nutidige læser tæt på kilderne – så tæt, at man bagefter kunne undvære kilderne. I en del tilfælde fik det fatale følger, for værdifulde manuskripter blev simpelthen destrueret i takt med, at de blev udgivet. Det gælder fx nogle af Søren Kierkegaards ungdomspapirer og det meste af manuskriptmaterialet til hans intellektuelle selvbiografi, *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. Nu ved man, at udgaverne også selv er indfældet i historien – at de uvægerlig afspejler de sociale, politiske, kulturelle og ideologiske omstændigheder, hvorunder de er blevet til. Udgivernes praksis og deres bagvedliggende teori er lige så historiske fænomener som deres genstande, teksterne. Denne erkendelse er basis for en ny videnskabelig disciplin: editionshistorien. Den bør ikke være unævnt i dag, men i øvrigt vil jeg ikke sige mere om den her.

4. For nu er det vist på tide at tale om, hvad den historiske betragtning gør godt for. Hvilken intellektuel funktion kan den have?

Tillad en mand, der nærmer sig memoirealderen, at fortælle lidt om fjerne tider. Da jeg i 18-årsalderen begyndte på Danskstudiet ved Odense Universitet, oprettede jeg en konto hos boghandleren og købte som det første værk Politikens *Dansk Litteratur Historie*. Fire bind i lyseblå halvfablea! Ved siden af købte jeg en bunke billigbøger, som stod på pensumlisten for disciplinen Litteraturhistorie. De forelå næsten alle i Gyldendals Tranebøger eller i den tilsvarende Traneklassikerserie: H.C. Andersens *Improvisatoren* og *De to Baronesser,* M.A. Goldschmidts *Arvingen,* Henrik Pontoppidans *Lykke-Per,* Vilhelm Topsøes *Jason med det gyldne Skind,* J.P. Jacobsens *Niels Lyhne,* Herman Bangs *Haabløse Slægter,* Johannes V. Jensens *Kongens Fald* og Martin Andersen Nexøs *Pelle Erobreren*. Det var naturligvis romanerne, jeg begyndte med at læse – forslugent. Det foregik i én lang efterårsrus, og det vidunderlige var, at de allesammen handlede om mig. Det var jo, trods de afvigende miljøer og de forskellige hovedpersoner, mine problemer, romanerne beskæftigede sig med. Også når jeg læste videre ud over det danske pensum, oplevede jeg denne samstemthed. Selv Goethes *Werther* og *Wilhelm Meister* handlede om mig. Det var mine spørgsmål til tilværelsen, disse romaner stillede, og mine muligheder, de skildrede. At læse dem var ligesom at gå ind i et kæmpemæssigt spejlkabinet og se enhver af de tilbøjeligheder, jeg rummede, forstørret op til skæbne. Det er en formulering, jeg har brugt før,[11] men det er stadig (hvis jeg skal holde mig under 20 ord) mit bedste bud på, hvad skønlitteratur kan gøre ved dem, der læser.

Bagefter kom så den mere pensum-prægede læsning af *Dansk Litteratur Historie* og selve undervisningen på universitetet. Begge dele betød en vis nøgternisering i forhold til dette udgangspunkt præget af identifikation. Gradvis måtte jeg erkende, at mine nye livsvejledere var opstået i forgangne århundreder, ja i forskellige perioder med hver sin bevidsthedshorisont, som de udtrykte, og som til dels var indbyrdes antagonistiske. På tilsvarende vis repræsenterede de bestemte samfundsgrupper – adel, borgerskab, bondestand, arbejderklasse – hvis bevidsthed de formulerede, og hvis interesser var i konflikt eller i det mindste vidt forskellige.

Det var en proces, som i nogen grad virkede fremmedgørende og smertelig. Det historiske blik bragte en distance ind i mit forhold til litteraturen og relativerede dens værdi som eksistentiel vejledning. Erfaringen rejste også et principielt spørgsmål, nemlig hvad der kan transcendere historien. Læsningen af Hans-Georg Gadamers hovedværk, *Wahrheit und Methode,* der i hvert fald i min daværende forståelse svarede, at en sådan transcendens ikke findes, var som at gennemgå et intellektuelt syrebad.

Jeg standser mine erindringer her. Hvad jeg vil illustrere, er, at når man læser umiddelbart, som denne unge mand gjorde det, er al litteratur samtidig. Det væsentlige skel går mellem, om den er eksistentielt vedkommende eller ikke. Historisk betingede forskelle læses der enten hen over, eller de markerer sig som en generel irrelevans, som mangel på identifikatoriske holdepunkter.

Den litteraturhistoriske kontekstualisering modvirker en sådan læsning, hvor læseren projicerer sin subjektive eller tidsbundne horisont ind over værkerne. Den er en slags beskyttelse mod subjektivisme og tolkningsmæssig vilkårlighed. Historiseringen beskytter så at sige værkerne mod vore ubevidste overgreb og lader dem fremstå i deres principielle fremmedhed. Værkerne får lov at forblive, hvad alt historisk først og fremmest er: noget andet, noget fremmed. Dette er ikke blot til gavn for værkerne selv – som en slags museal beskyttelse af fortidige objekter – men også til gavn for os, fordi det gennembryder vores lukkede nutidshorisont. I mødet med det historisk fremmede bliver vi mindet om, at der er andre muligheder for at tænke, føle, sanse og forstå end dem, vi umiddelbart benytter os af. Disse måder har været benyttet af mennesker før os, og de kan måske benyttes igen, nu eller senere. Fortidens litterære værker repræsenterer – hvis de betragtes historisk – et kritisk blik på nutidens måde at opleve og forstå verden på. Dette er også en form for aktualitet, men dybere end den, som værkerne måske

kunne opnå ved at blive tilpasset nutidens horisont, ved sproglig modernisering osv. Dette er den intellektuelle funktion, som den historiske betragtning af litteratur kan have.

Jeg skylder David Perkins at sige, at det faktisk også er synspunktet i det afsluttende, ofte oversete kapitel af hans bog om litteraturhistoriens umulighed.

5. Den identifikatoriske læsning, som det unge menneske bedrev, er let at smile ad, men det er ikke min hensigt at affærdige den. At identificere sig med det, man læser, er vigtigt og nødvendigt, både som igangsættende faktor og hvis man skal blive ved med at læse med glæde. Identifikation er en væsentlig del af det eksistentielle engagement, som litteraturlæsningen aldrig må undvære. Den kan blot ikke stå alene eller uimodsagt.

Den identifikatoriske læsning har også sine korrelater i de litterære analysemetoder. De metoder, der ikke betragter det litterære værk som en konkret, historisk situeret tekst (eller en række af historisk situerede tekster, jævnfør variantapparatet), vil naturligt lægge vægt på værkets tidsoverskridende, "evige" kvaliteter. Det hævdes også at være dem, der gør værket aktuelt for os, gør det til en klassiker osv. I sig selv er der ikke noget galt i denne koncentration om de tidsoverskridende kvaliteter. Men som den amerikanske tekstsociolog Jerome McGann har gjort opmærksom på, er der stor risiko for, at koncentrationen blot betyder en ubevidst binding til fortolkerens historiske situation.[12]

Nykritikken, som vi talte om før, er en sådan ahistorisk metode. Dens forestilling om det autonome kunstværk tenderer mod at udgrænse de "rester" af den historiske situation, der endnu måtte klæbe til værket.

Det kan synes urimeligt at parallellisere den ofte meget raffinerede og præcise analysemetode, som nykritikken kan være, med det unge menneskes mangel på forudsætninger. Men længe før McGann i 1985 udstedte sin advarsel mod metodens ahistorisme, blev forudsætningsløsheden faktisk fremført som program. I 1966, da nykritikken var toneangivende herhjemme, skrev den senere professor i Engelsk, Bent Nordhjem, en artikel "Om at læse 'strukturelt'".[13] Her var det en pointe, at historisk baggrundsviden indsnævrer værkets betydningsspektrum og skaber distance mellem det og læseren. Jeg citerer:

> En tekst kan kun blive 'vedkommende', og læseren 'engageret', når den frigøres fra enhver specialbaggrund – enhver tidshistorisk, personalhistorisk, litteraturhistorisk oplysning. Den engagerede læser må gøre sig mest muligt forudsætningsløs: dvs. han må nøjes med den forudsætning at være et tænkende og følende menneske der behersker tekstens sprog.
> [...]
> Læst 'forudsætningsløst' griber [digtet] ind i vor egen verden, vort eget liv. Det implicerer os, engagerer os. Det er ikke længere kun et interessant studieobjekt. (s. 12).

Nordhjem illustrerer sin pointe ved at skitsere to læsninger af samme digt, Emil Aarestrups "En Middag" (1838). Det læses først litteraturhistorisk, som en æstetikers trodsige bekendelse til nydelsen og skønheden; det trodsige ligger i mangelen på moralske og religiøse synspunkter (s. 11). Dernæst læses digtet ahistorisk, og ud kommer "en alment erkendelig kontrast, en fællesmenneskelig sandhed: modsætningsforholdet mellem vort skrøbeligt opbyggede liv i civilisationen og det mørke der altid truer det – ensomheden, den stadig ubesejrede natur, døden" (s. 12).

Metoden indeholder også sit eget vurderingskriterium. Man forstår på Nordhjem, at Aarestrups digt er godt, fordi det let kan læses uden historisk viden. Et andet digt, som kun med store forbehold lader sig underkaste samme eksperiment, er N.F.S. Grundtvigs "Strandbakken ved Egeløkke" (1811). Det er for langt at citere her, men til gengæld velkendt, ikke mindst som litteraturhistorisk eksempel på den danske universalromantik. Digtet beskriver kort fortalt en ufrivillig sublimeringserfaring eller introvertering af libido, hvis man skal tale dybdepsykologisk. Den erotiske lidenskab, der oprindelig rettede sig mod en kvinde, bremses og vendes indad, hvor den uventet stiger op gennem jeg-personen og

åbner et åndeligt øje. Med dét får han dels et højere syn på sig selv – han får distance til sit hidtidige, forstandskloge væsen – dels opnår han nye indsigter i omverdenen, hvor alting nu viser sig at hænge sammen. Lad mig blot citere digtets centralsted:[14]

> Naadig lod Gud sig forbarme
> Over mig usle og arme,
> Han mig det lærde ved Smerte,
> At jeg dog havde et Hjerte,
> At jeg til Klogskab og Vid
> Satte som Daare min Lid.
> Aanden oplukked sit Øie,
> Saae sig paa Afgrundens Kant,
> Stirred saa fast og saa nøie
> Rundt om en Frelser, og fandt,
> Fandt, hvor det faldt:
> Gud overalt;
> Fandt ham i Digterens Sang,
> Fandt ham i Vismandens Ord,
> Fandt ham i Myther fra Nord,
> Fandt ham i Tidernes Gang;
> Synligst og vissest den dog
> Fandt ham i Bøgernes Bog.
> Stedse den sukker og trænges,
> Og med al Skabningen længes
> Efter den herlige Stund,
> Da sine Døttre og Sønner
> Herren med Frihed belønner, [...]

Resultatet er, at den kvinde, som var anledning til det hele, i digtets slutning forlades som en kær, men fjern erindring, idet jeget svinger sig ud i sin nye bane som seer og digter. Kvinden nævnes ikke direkte, men glider symbolsk i ét med herregårdshaven i disse slutningsord:

> Du Have! du nyfødte Spæde!
> Du strækker med barnlig Glæde
> Som Arme de Blomster mod mig,
> Saa tit ved dit Kys jeg har smilet,
> Saa tit i din Favn jeg har hvilet,
> Og dog – dog forlader jeg dig!
> Men græd ikke, Barn, thi jeg lover,
> At komme igen, før du sover,
> Og sige dig kærlig Godnat!

Bent Nordhjem mener, at digtet, når man læser det uden åndshistorisk og biografisk viden, er "næsten usammenhængende af selvmodsigelser og uformidlede overgange" (s. 13). Det er præget af "groteske svingninger" og "falder fra hinanden" (ibid.). Værst er slutningen, der angiveligt "går helt i opløsning" (ibid.). Det kan dog godt lade sig gøre at få et almenmenneskeligt budskab ud: Digtet fremtræder da som et dokument om "den unge hæmmede intellektuelles møde med kønnet, og de kaotiske hjerneprocesser som derved sættes i gang. [...] det afspejler en dyb sandhed om den lunefulde sammenhæng mellem køns- og åndsliv" (ibid.).

Hvor Nordhjem med sin historisk uinformerede læsemåde ser kaos, både i digtets indre struktur og i det almengyldige budskab (jf. de "kaotiske hjerneprocesser" og den "lunefulde" forbindelse mellem køn og ånd), dér ser jeg hovedsagelig orden og en sammenhængende bevidsthedsudvikling. Den er beskrevet nuanceret, men i forholdsvis klart adskilte stadier, der er sammenfaldende med digtets enkelte afsnit. Det vil føre for vidt at demonstrere her, og desuden har jeg gjort det andetsteds.[15] Men noget af det, der gør digtet vellykket, er, at den ufrivillige sublimeringserfaring, som er blevet gjort både før og siden, kan indoptages og forklares i den romantiske verdensanskuelse som særlig kvalificeret. Fordi romantikken anså den oversanselige åndsverden for at være den egentligt virkelige, var forvandlingen af legemlig drift til åndelig indsigt en opstigning fra det flydende til det faste. Desuden var det en bevægelse, der indløste hele skabningens stræben fra natur mod bevidsthed – en stræben, der genspejles i digtet, hvor jeget ser, at der gennem alt det skabte går et suk af længsel efter forløsning. Den erfaring, digtet beskriver, passer som en nøgle i en lås i forhold til den kosmologi, som Henrich Steffens i 1802 havde introduceret i Danmark med sine filosofiske forelæsninger ved Københavns Universitet, og som havde rod i den unge Schellings naturfilosofi.

Der er visse elementer i digtet, som kræver en biografisk viden for at blive forstået. Det gælder fx tids- og stedfæstelsen til "tredie Sommer" på en langelandsk herregård; det gælder jegets tidligere virk-

somhed som prædikant, der omtales; og det gælder et par forældre, som "kalder" for at få sønnen til at flytte østpå. Ingen af disse elementer er dog væsentlige, og det er netop ikke min mening her at optræde som apologet for biografisk analyse. Hovedsagen er, at digtet åbner sig for en litteratur- eller åndshistorisk informeret læsning. I den forbindelse er det naturligvis en understøttende omstændighed, at Grundtvig faktisk i 1802-03 havde hørt Henrich Steffens' forelæsninger i København. Så har man sikkerhed for, at koblingen mellem digtet og den romantiske kosmologi ikke er fortolkerens projektion. Men i øvrigt er biografisk viden jo også historisk.

Jeg er enig med Bent Nordhjem i, at "Strandbakken ved Egeløkke" er svært at læse "forudsætningsløst", dvs. uden historisk baggrundsviden. Men jeg ville være tilbøjelig til at betragte det som en mangel ved metoden snarere end ved digtet.

6. Den historiske læsnings muligheder går altså i to retninger: På den ene side kan den skabe distance til litterære værker, som vi umiddelbart læser identifikatorisk. På den anden side kan den åbne litterære værker, som er svære at få adgang til, hvis de læses ahistorisk (hvad enten det sker umiddelbart eller "strukturelt"). Ikke fordi værkerne er dårlige, men fordi deres kvaliteter er indfældet i en historisk situation eller tænkemåde, som med tiden er blevet fremmed for os. Den historiske læsemåde sætter os i stand til at åbne og forstå værker, som ikke uden videre tilbyder identifikatoriske holdepunkter. Den sætter os i stand til at modtage udfordringen fra det, der forekommer os fremmed. Med et billede lånt fra Georg Brandes rækker den historiske litteraturbetragtning os en kikkert, hvis ene side formindsker genstanden (skaber distance, bringer på afstand), og hvis anden side forstørrer (gør genstanden nærværende, begribelig).[16]

Med risiko for at forsimple eller banalisere pointen vil jeg eksemplificere ved hjælp af det digt, vi lige har talt om: "Strandbakken ved Egeløkke". Det er umiddelbart svært forståeligt, fordi dets centrale oplevelse er indfældet i en anskuelsesform, som mistede sin gyldighed i den toneangivende offentlighed ved det moderne gennembrud. Den filosofiske idealisme, der lod forvandlingen af legemlig drift til åndelig indsigt og virksomhed tolke som en bevægelse fra det uegentlige til det egentlige, blev fremmed for de fleste, da Georg Brandes og andre i 1870'erne satte den distancerende ende af kikkerten for øjet. Og siden det begyndende 1900-tal er forvandlingsprocessen blevet betegnet med udtrykket "sublimering", hvorved man sædvanligvis, i forlængelse af Freud, forstår en afvej fra den naturlige driftsudfoldelse. I værste fald resulterer denne afvej i psykiske skader, i bedste fald er den et nødvendigt onde i civilisationens tjeneste ("kulturens byrde").[17]

Den historisk informerede læsning af Grundtvigs digt kan åbne for et alternativ til den epokale forståelse af sublimeringsfænomenet, som vi – eller de studerende, når de ankommer til Danskstudiet – formentlig medbringer. Derved kan den relativere vores nutidige horisont.

Samtidig – og her går jeg et skridt videre – kan den historiske læsning af digtet åbne et nyt perspektiv på en række fænomener og bevidsthedsformer, som i dag har karakter af subkultur. Historiens gang er jo aldrig entydig, og forståelsesmåder, som bliver relegeret fra den toneangivende eller centrale offentlighed, får ofte et videreliv i randområderne. Den forståelse af i hvert fald visse af sjælelivets processer, som mistede sin autoritet ved overgangen til det 20. århundrede, levede længe videre i grundtvigianske kredse, men er i dag formentlig mest livskraftigt til stede i såkaldt alternative miljøer og anskuelser, fx i Rudolf Steiners antroposofi, i Jes Bertelsens individuationstænkning og i teosofiske samfund. Derfor kan den historiske læsning af Grundtvigs digt skabe uventede møder med eller koblinger til nutidige fænomener som Steinerskolens pædagogik, kurser i selvudvikling og brugen af teknikker som tantrisk sex. Den fortidige bevidsthedsform, som umiddelbart var fremmed og uforståelig, kan vise sig at være en af forudsætningerne for dele af dagens virkelighed.

7. I hele det 20. århundrede var undervisningen i Dansk litteratur ved universitetet og i gymnasiesko-

len bundet op på en forestilling om dannelse. Vilhelm Andersen – fra 1908 den første professor i, hvad der oprindelig hed "Dansk litteraturhistorie", siden "Nordisk litteratur" – var den, der mest markant formulerede sammenhængen mellem litteraturundervisning og dannelse. Et enkelt citat blandt mange mulige stammer fra hans lille metodelære, *Dansk Litteratur. Forskning og undervisning,* oprindelig udgivet 1912, men senest genoptrykt i 1970.[18] Det er bogens højstemte slutningsord, der lyder:

> Vi skal hævde Lærefaget Dansk Sprog og Litteratur som den danske lærde Skoles humane Hoved-Fag – som det Fag, der inden for vort Sprogs og vor Stammes Grænser er bedst egnet til at løse enhver humanistisk Skoles vigtigste Opgave: at *forme* Mennesker. (s. 145).

Hvad dannelse er, findes der mange bud på, og i tidens løb er der sagt mange flommede ord, som det er svært at forbinde sig med. Alligevel vil det være overilet blot at forkaste dannelsesdimensionen i danskfaget. Snarere trænger den til at blive gennemtænkt påny. Det kan ikke gøres her og nu, og dog ligger der i de foregående betragtninger elementer til et forsvar for den historiske litteraturlæsning som dannelsesprojekt. Det skal jeg afslutningsvis antyde.

Et vittigt hoved har sagt, at dannelse er, hvad der bliver tilbage, når man har glemt, hvad man har lært. Det er naturligvis en letbenet definition, men om ikke andet peger den på, at dannelse er noget andet end viden. Dannelse er ikke beherskelsen af bestemte pensa, præcise færdigheder eller kompetencer, men snarere en evne, som opøves ved at lære nyt. Dannelsen er forbundet med at strække sig eller flytte sig mentalt.

Vilhelm Andersen citerede Søren Kierkegaard (eller rettere Kierkegaards pseudonym Johannes de silentio), der mente, at dannelse var "det Cursus, den Enkelte gjennemløb[er] for at indhente sig selv".[19] I denne paradoksale formulering, der stammer fra *Frygt og Bæven,* ligger ganske meget, men mest åbenbart, at man ikke er sig selv til at begynde med. Forudsætningsløs er man dog heller ikke. Den horisont, man umiddelbart medbringer, er altid først de andres – forældrenes, klassens, kulturens, epokens – og derfor inautentisk. I dannelsesprocessen bliver horisonten opbrudt, åbnet og forandret, idet man gradvis indhenter sig selv eller – med et andet af Kierkegaards udtryk – bliver samtidig med sig selv. Men denne samtidighed – den klarhed over sit eget væsen, som der egentlig er tale om – opnår man altså først ved at åbne sig for det fremmede. Forholdet mellem selv og andethed er ironisk-dialektisk: Umiddelbart er man ikke sig selv, men et ekko af de andre, og sig selv bliver man ved at tilegne sig det fremmede.

Dannelse hænger under alle omstændigheder sammen med en erhvervet evne til at se sig selv udefra, at stille spørgsmål til sine egne forudsætninger. Dannelse er at kunne tage standpunkt i det fremmede og derfra se tilbage på – måske ikke sig selv, men så på den, man netop var.

Dertil er litteraturfaget et godt hjælpemiddel, fordi digtningen udfolder billeder af den verden, mennesker mener at leve i – såvel som af det liv, de mener at kunne leve. Digtningen udkaster livsbilleder, der både er registrerende og fremtidsrettede.

I denne sammenhæng har den historiske dimension af litteraturfaget sine særlige fordele. Den konfronterer os med de livsformer og bevidsthedsformer, som i tidens løb er *blevet fremmede for os* – men som vi samtidig, i en uoverskuelig grad, selv er produkter af. Den historiske betragtning giver os indblik i en fortid, som er noget andet end nutiden – et kritisk alternativ, en åbning, en mulig frigørelse. Men fortiden er også en forudsætning for nutiden, om ikke andet, så fordi nutiden er blevet til i en delvis reaktion imod den. Når man er opmærksom – eller bliver gjort opmærksom – på denne dobbelthed i fortiden, kan man få adgang til et særligt, dialektisk felt mellem fremmedhed og selverkendelse. Efter min opfattelse er det et af dannelsens mulighedsfelter.

Noter

1 I lidt større detaljeringsgrad ser tallene således ud: Fra 1998 til 2005 undervistes der i 2 år a 2 semestre. Hvert år havde sit modul. Det første hed "Litteraturhistorie 1", og emnet var dansk litteratur fra oldtiden til 1870 (med indslag af svensk og norsk). Andet års modul hed "Litteraturhistorie 2", og emnet var tiden fra 1870 til i dag. Hvert semester bestod af 15 uger, og i hver uge blev der undervist 3 timer. 45 timer pr. semester, 180 timer i alt. Fra 2005 til 2012 undervistes der i 3 semestre, hver med sit modul. "Litteraturhistorie 1" dækkede nu dansk litteratur (med indslag af svensk og norsk) fra oldtiden til 1825. "Litteraturhistorie 2" dækkede tidsrummet 1825-1900, og "Litteraturhistorie 3" de sidste godt 100 år. Hvert semester talte nu kun 14 uger, men til gengæld undervistes der hver uge 4 timer i Litteraturhistorie 1 og i Litteraturhistorie 3. Det mellemliggende modul 2 måtte nøjes med 2 timer ugentlig. Altså 2 semestre a 56 timer og 1 a 28 timer, i alt 140 timer. Fra og med 2013 skal der undervises i ca. 1½ semester. Kun det første hedder "Litteraturhistorie", og emnet er her dansk litteratur (med indslag af svensk og norsk) fra oldtiden til 1870. I det andet semester er fagbetegnelsen "Moderne litteratur og litteraturteori"; men det fremgår, at der skal undervises i litteraturen fra 1870 til i dag. Afgrænsningen mellem de to emner, moderne litteratur og litteraturteori, er ikke lagt fast, så det er mig, der antagelsesvis fordeler dem på hver sin halvdel af det pågældende semester. Et semester varer 14 uger, og undervisningen i Litteraturhistorie såvel som i Moderne litteratur og litteraturteori omfatter fire ugentlige timer. Ca. 1½ semester omfatter altså 21 uger eller 84 timer i alt.

2 Hvad har så bredt sig på Litteraturhistories bekostning? Ikke nabodisciplinen Litteraturanalyse, for den har gennemgået en tilsvarende reduktion. I dag består den ligesom Litteraturhistorie af ca. 1½ semesters undervisning, idet halvdelen af modulet "Moderne litteratur og litteraturteori" modsvarer Litteraturanalyses tidligere forpligtelse til at indføre de studerende i fire teoretiske retninger. Hvad der er kommet i stedet, er emner som Videnskabsteori (et obligatorisk kursus) og Valgfag (et valgfrit kursus inden for et nærmere bestemt udbud, der ikke nødvendigvis indbefatter litteraturhistoriske emner).

3 Den afgrænsning af de historiske videnskaber i forhold til naturvidenskaberne, som Wilhelm Dilthey m.fl. foretog, ses ofte som første fase i opgøret med historismen, men det er tvivlsomt. Afgrænsningen var en modforanstaltning mod positivismen, men ikke mod den historiske metode i åndsvidenskaberne – snarere tværtimod. Derfor sætter jeg ikke opgørets begyndelse ved 1880, men først ved århundredskiftets impressionistiske kritik.

4 Johan Fjord Jensen: *Den ny kritik,* København: Berlingske Leksikon Bibliotek 1962. Fremhævelsen i citatet er Fjord Jensens.

5 René Wellek & Austin Warren: *Theory of Literature,* New York: Harcourt, Brace & Company 1949.

6 David Perkins: *Is Literary History Possible?,* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1992.

7 Lawrence Stone: "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", i *Past & Present* 85, November 1979 (Oxford: Oxford University Press), s. 3-24.

8 Jf. Georg G. Iggers: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge,* Hanover & London: Wesleyan University Press 1997, kap. 10: "The 'Linguistic Turn': The End of History as a Scholarly Discipline?".

9 Paris: Editions du Minuit. Dansk oversættelse ved Finn Frandsen: *Viden og det postmoderne samfund*, Århus: Sjakalens ørkenserie 1982.

10 Paul V. Rubow: *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning,* København: Gyldendal 1938.

11 Johnny Kondrup: *Livsværker. Studier i dansk litterær biografi,* Valby: Amadeus 1986, s. 14.

12 Jerome McGann: "The Text, the Poem, and the Problem of Historical Method", *The Beauty of Inflections. Literary Investigations in Historical Method and Theory,* Oxford: Clarendon Press 1985, s. 111-132; s. 125 f.

13 Bent Nordhjem: "Om at læse 'strukturelt'", i *Meddelelser fra Dansklærerforeningen* 1966:1 (København: Gyldendal), s. 11-18.

14 Der citeres efter originaltrykket i *Saga. Nytaarsgave for 1812,* København: Andreas Seidelin u.å. (: december 1811), s. 53-58. Rettelseslisten s. 181 f. er indarbejdet.

15 Johnny Kondrup: "Biografisk metode", i Johannes Fibiger, Gerd von Buchwald Lütken & Niels Mølgaard (red.): *Litteraturens tilgange,* 2. udgave, 2. oplag, Århus: Academica 2010, s. 57-75; s. 69-72.

16 Jf. Georg Brandes: "Indledning", *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* bd. 1: *Emigrantlitteraturen,* København: Gyldendal 1872, s. 7-28; s. 8.

17 I 1800-tallet betegnede sublimering en kemisk proces i laboratoriet, hvorved man ved hjælp af opvarmning gjorde et legeme flygtigt og drev det op i retorten, hvor det atter størknede. Se fx Ludvig Meyer: *Fremmedord-Bog eller Kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og Omgangs-Sprog forekommende Ord, Konstudtryk og Talemaader,* 2. udgave, København: J.H. Schubothe 1844, s. 563.

18 Vilhelm Andersen: *Dansk Litteratur. Forskning og Undervisning,* København: Gyldendal 1912 (2. udgave 1934, 3. udgave i Gyldendals Uglebøger 1970).

19 Søren Kierkegaard: *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik* [1843], *Søren Kierkegaards Skrifter,* udg. af Søren Kierkegaard Forskningscenteret, bd. 4, København: Gad 1997, s. 97-210; s. 140. Hos Vilh. Andersen optræder formuleringen i *Illustreret dansk Litteraturhistorie* bd. 3, København: Gyldendal 1924,

s. 694 – under omtale af Kierkegaard, men uden kildehenvisning. Desuden i "Vilh. Andersen fortæller –", interview ved Erik Rindom, *Gads danske Magasin* 1924 (København: G.E.C. Gad), s. 513-520; s. 515.

Johnny Kondrup, f. 1955.
Dr.phil., lektor i Dansk litteratur ved Københavns Universitet 1998-2012, nu professor i Nordisk litteratur. Har bl.a. skrevet *Erindringens udveje. Studier i moderne dansk selvbiografi* (1994), litteraturhistorien *Hovedsporet* (sm.m. andre, 2005) og *Editionsfilologi* (2011). Medlem af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Det Norske Videnskaps-Akademi.